

Biofizika I

5. Anyagszerkezet: atomok, molekulák, kristályok

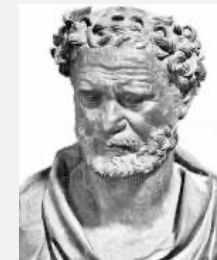
Liliom Károly

2022. 10. 06.

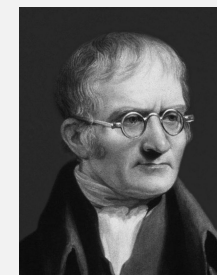
liliom.karoly@med.semmelweis-univ.hu
karoly.liliom.mta@gmail.com

Atommodellek fejlődése

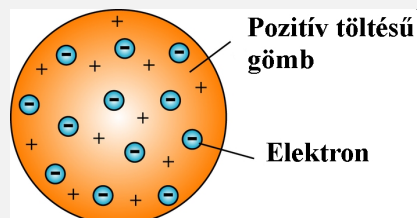
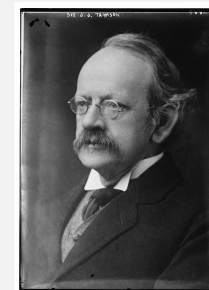
„Csupán hozzánk viszonyítva van édes, keserű, forró és szín, a valóságban csak atomok léteznek és az űr.” Démokritosz i.e. 460-370. Az atomok oszthatatlan örök létezők, súllyal, kiterjedéssel rendelkeznek, alakjukban sokfélék.

Annyiféle atom, ahányféle elem, az atom gömb alakú, egy vegyületben a részt vevő elemek aránya állandó, akármennyi anyagból is keletkeznek. "A new system of chemical philosophy" (John Dalton, 1808)

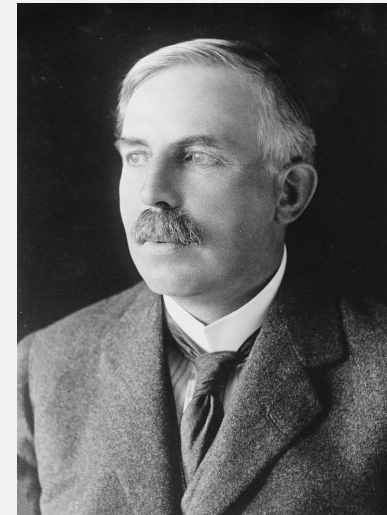
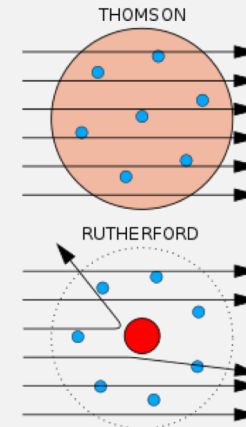
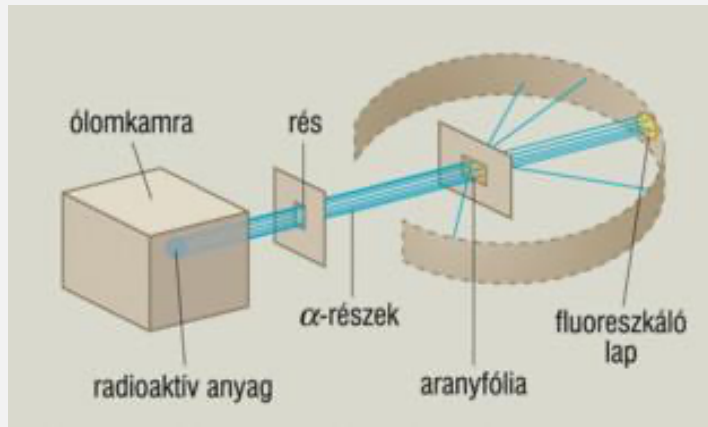

Az elektron felfedezése: Joseph John Thomson (1897, Nobel-díj 1906). Katódsugár: azonos, kis tömegű részecskék, bármely anyagot is használjuk katódként, tehát ez a részecske minden elem atomjának alkotórésze.

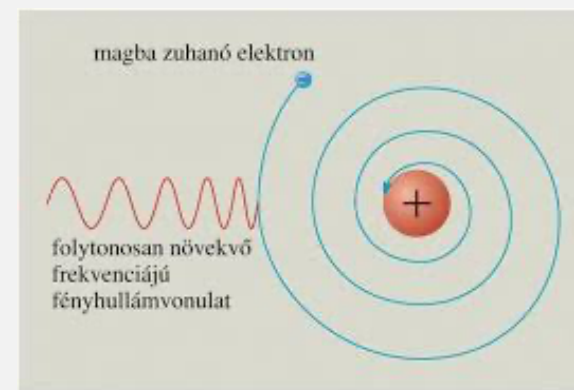
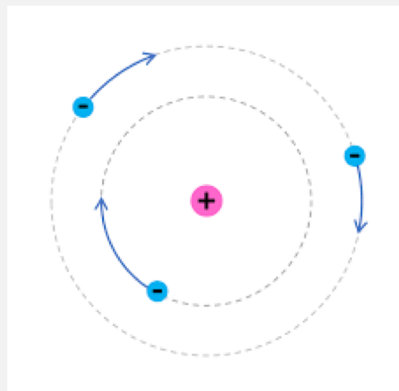
Az atomban egyenletesen oszlik el a tömeg nagyobb, pozitív töltésű része, és abban mozognak a kis tömegű elektronok. Joseph John Thomson "mazsolás-puding modell" (1904)

Atommodellek fejlődése

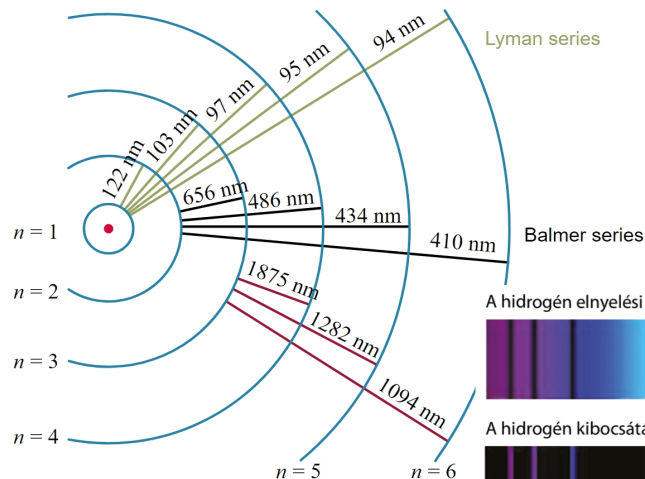
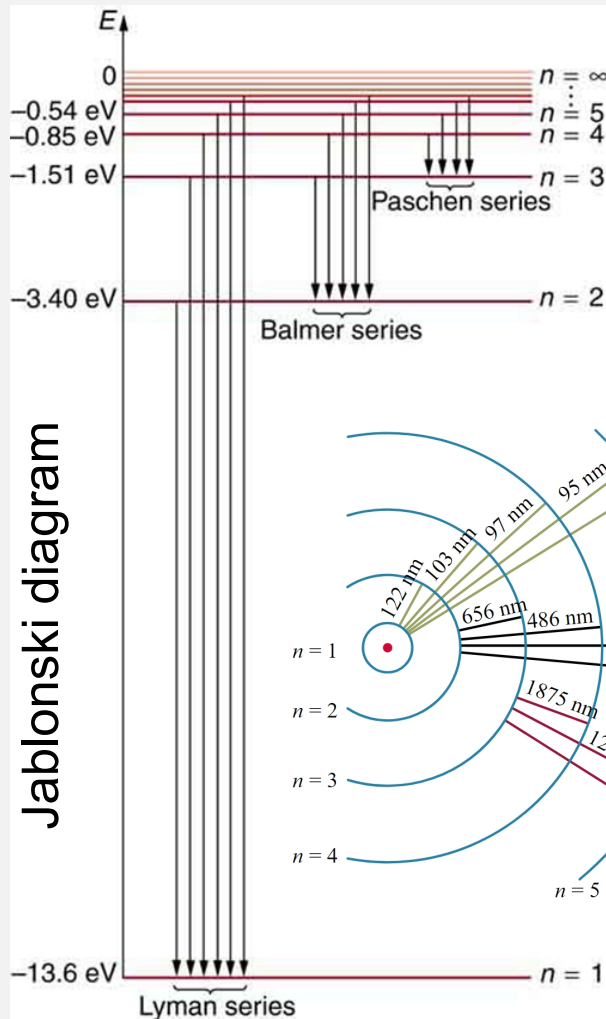

1909-1911: α -részecskék szóródásának mérése

Ernest Rutherford (1911): Az atom tömegének túlnyomó többsége egy nagyon kis méretű, pozitív töltésű magban található, amely körül az elektronok úgy keringenek, mint a bolygók a nap körül.

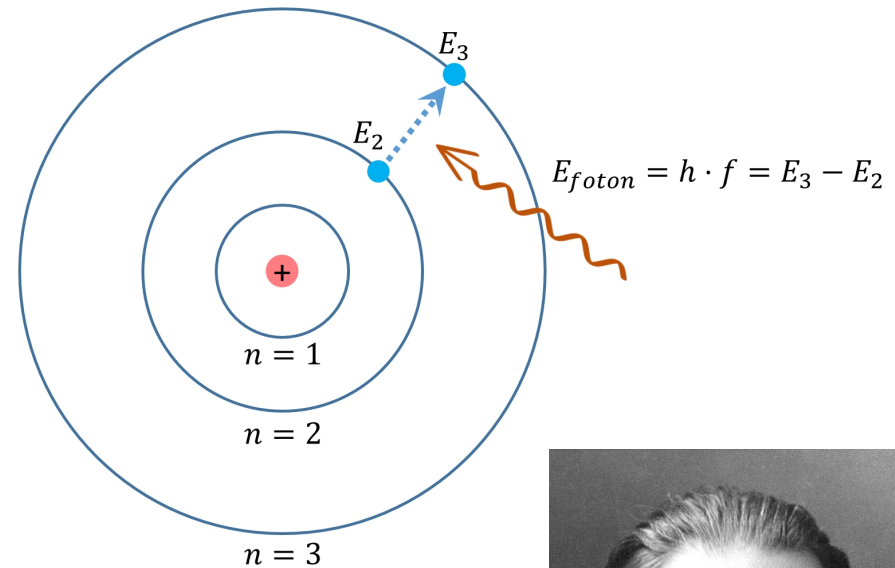
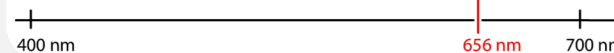
Atommodellek fejlődése

A hidrogén elnyelési színe:

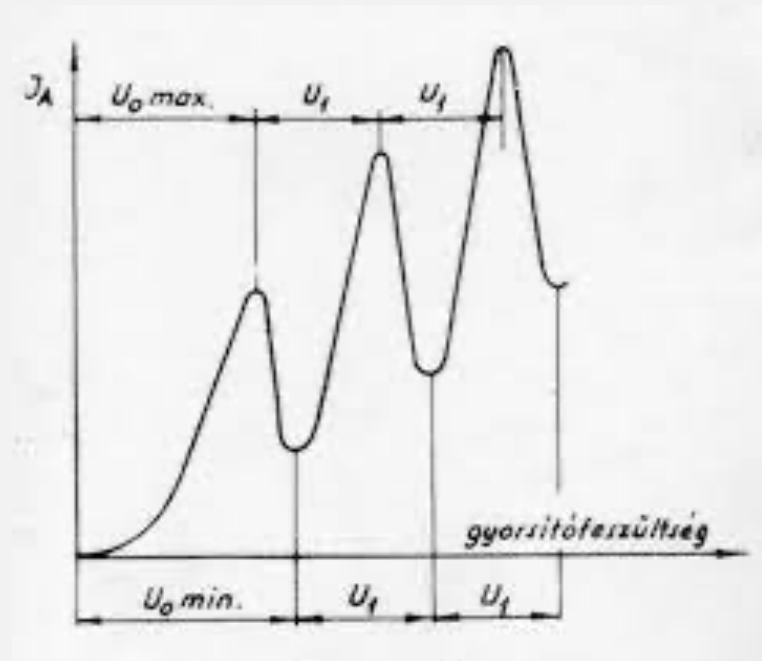
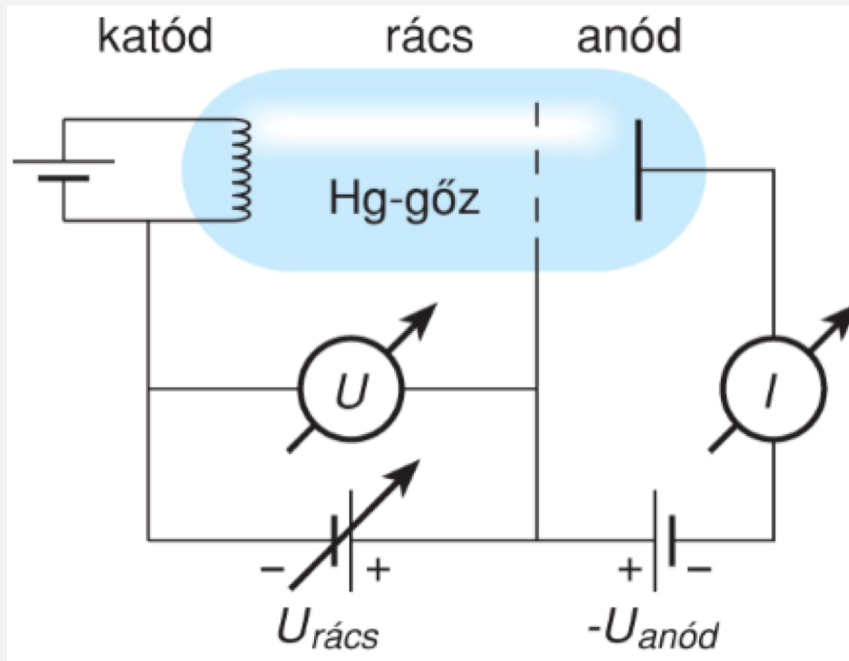
A hidrogén kibocsátási színe:

Niels Bohr (1913): Az atomban az elektronok stacionárius pályákon keringenek, nem sugároznak. A stacionárius pályák közötti átmenetek során az elektron a pályák energiakülönbségét kell felvegye, illetve azt sugározza ki. A stacionárius pályákat az elektron impulzusmomentumának kvantálási szabálya határozza meg.

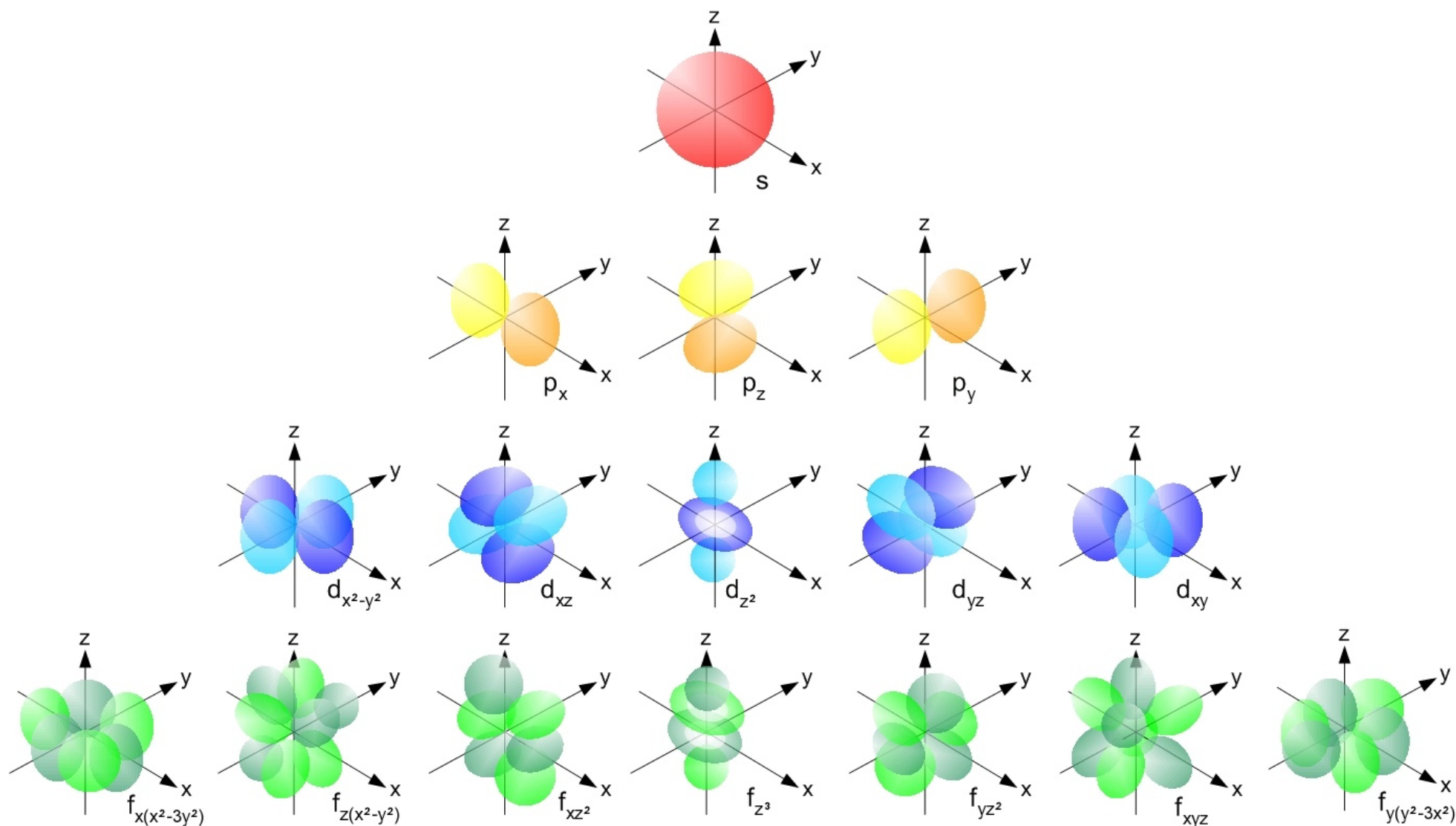

Franck – Hertz kísérlet (1914)

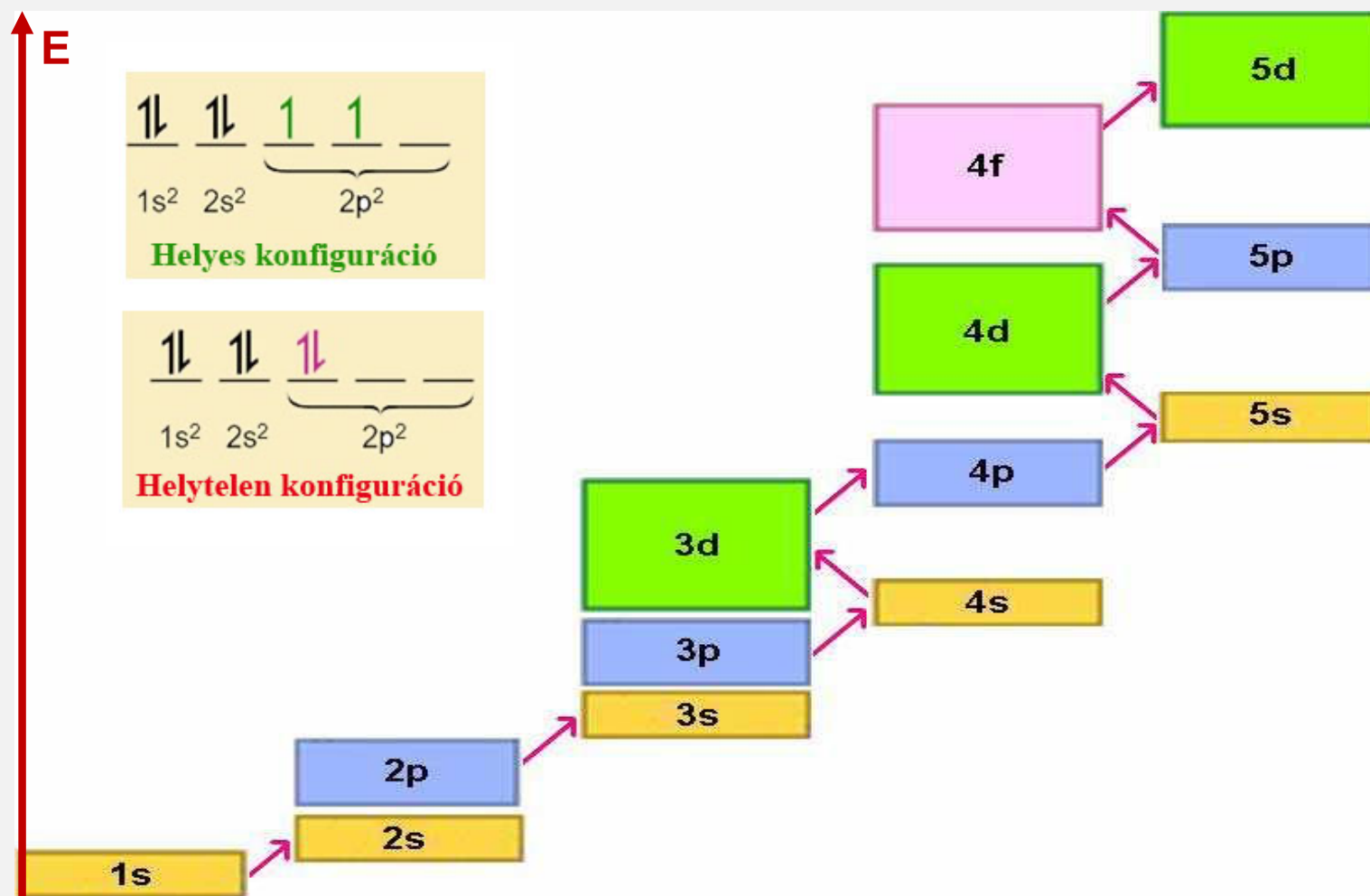
A rácsfeszültség növelésével az elektronok rugalmasan ütköznek a Hg-atomokkal, egészen addig, amíg a rácsfeszültség elegendően nagy értékénél az ütközés rugalmatlan lesz, az elektronok át tudják adni energiájukat a Hg-atomoknak, az energiaveszteség miatt azonban nem érik el az anódot, az anódáram lecsökken. Az atomok energiája nem változhat folytonosan, az atom csak diszkrét energia-kvantumokat képes átvenni az elektronoktól.

Atommodellek fejlődése

Louis de Broglie: elektronhullám, Ervin Schrödinger: hullámfüggvény-hullámegyenlet
Térben 4 kvantumszám (fő-, mellék-, mágneses- és spin-kvantumszám)

Atommodellek fejlődése

Pauli-elv: több elektront tartalmazó rendszerben mindegyik elektron más kvantumállapotban van – egy atomon belül nem létezhet két olyan elektron, amelyek mind a négy kvantumszáma megegyezik. **Hund-szabály:** adott elektron-konfiguráció mellett a legnagyobb eredő spin-értékű állapotnak van a legalacsonyabb energiája.

Az elemek periódusos rendszere

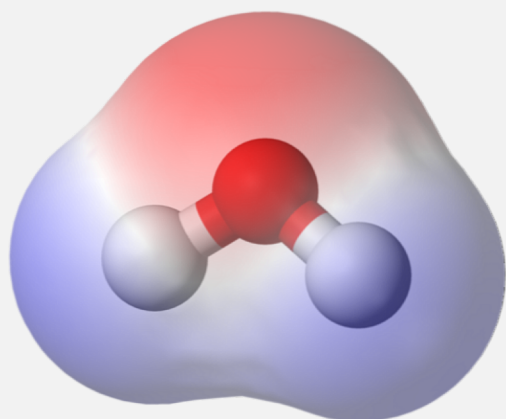
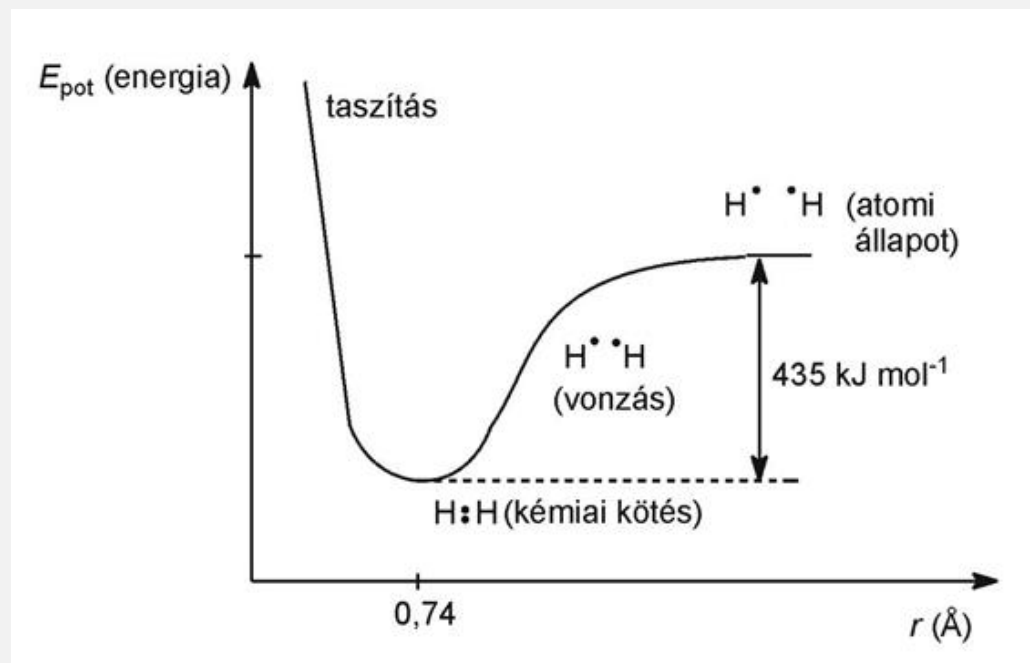
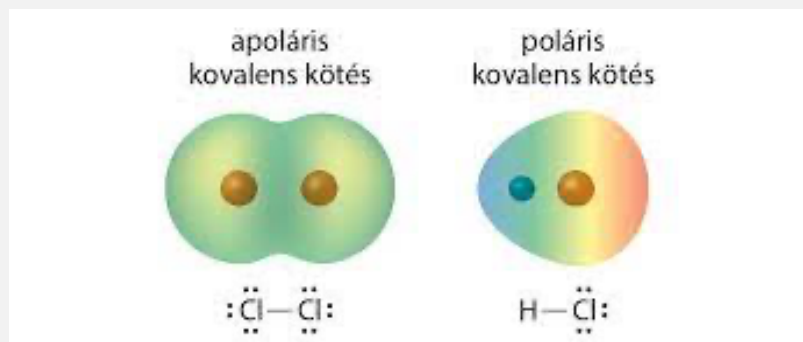
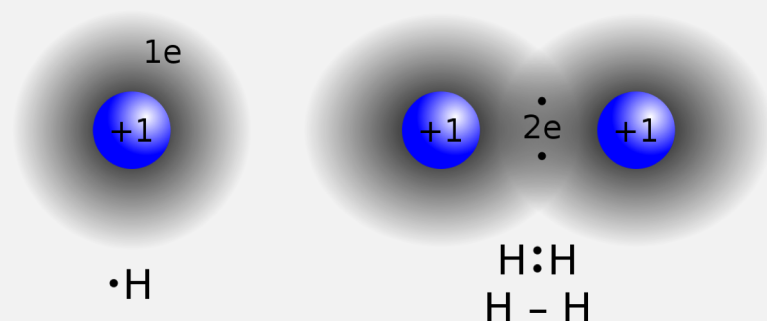
PERIÓDUS CSOPORT	s-elemek I II		AZ ELEMÉK PERIÓDUSOS RENDSZERE																III	IV	p-elemek V VI		VII	0									
K	1	<div>1,01</div> <div>H</div> <div>1 Hidrogén</div>	<div>relativ atomtömeg — 26,98</div> <div>vegyjel — <div><div>Al</div><div>3 8 2</div></div></div> <div>rendszám — 13 — az elektronok eloszlása az energiaszinteken</div> <div>Alumínium</div>																														<div>4,00</div> <div>He</div> <div>2 Hélium</div>
L	2	<div>6,94</div> <div>Li</div> <div>3 Lítium</div>	<div>9,01</div> <div>Be</div> <div>4 2 Berillium</div>																	<div>10,81</div> <div>B</div> <div>5 2 Bór</div>	<div>12,01</div> <div>C</div> <div>6 2 Szén</div>	<div>14,01</div> <div>N</div> <div>7 2 Nitrogén</div>	<div>16,00</div> <div>O</div> <div>8 2 Oxigén</div>	<div>19,00</div> <div>F</div> <div>9 2 Fluor</div>	<div>20,18</div> <div>Ne</div> <div>10 2 Neon</div>								
M	3	<div>22,99</div> <div>Na</div> <div>11 2 Nátrium</div>	<div>24,31</div> <div>Mg</div> <div>12 2 Magnézium</div>																	<div>26,98</div> <div>Al</div> <div>13 3 Alumínium</div>	<div>28,09</div> <div>Si</div> <div>14 2 Szilícium</div>	<div>30,97</div> <div>P</div> <div>15 3 Foszfor</div>	<div>32,07</div> <div>S</div> <div>16 2 Kén</div>	<div>35,45</div> <div>Cl</div> <div>17 2 Klór</div>	<div>39,95</div> <div>Ar</div> <div>18 2 Argon</div>								
				d-elemek																													
				III	IV	V	VI	VII	VIII	VIII	VIII	I	II																				
N	4	<div>39,10</div> <div>K</div> <div>19 2 Kálium</div>	<div>40,08</div> <div>Ca</div> <div>20 2 Kalcium</div>	<div>44,96</div> <div>Sc</div> <div>21 2 Szkandium</div>	<div>47,90</div> <div>Ti</div> <div>22 2 Titán</div>	<div>50,94</div> <div>V</div> <div>23 2 Vanádium</div>	<div>52,00</div> <div>Cr</div> <div>24 2 Króm</div>	<div>54,94</div> <div>Mn</div> <div>25 2 Mangán</div>	<div>55,85</div> <div>Fe</div> <div>26 2 Vas</div>	<div>58,93</div> <div>Co</div> <div>27 2 Kobalt</div>	<div>58,71</div> <div>Ni</div> <div>28 2 Nikkel</div>	<div>63,55</div> <div>Cu</div> <div>29 2 Réz</div>	<div>65,39</div> <div>Zn</div> <div>30 2 Cink</div>	<div>69,72</div> <div>Ga</div> <div>31 2 Gallium</div>	<div>72,59</div> <div>Ge</div> <div>32 2 Germánium</div>	<div>74,92</div> <div>As</div> <div>33 2 Arzén</div>	<div>78,96</div> <div>Se</div> <div>34 2 Szelén</div>	<div>79,90</div> <div>Br</div> <div>35 2 Brom</div>	<div>83,80</div> <div>Kr</div> <div>36 2 Kripton</div>														
O	5	<div>85,47</div> <div>Rb</div> <div>37 2 Rubídium</div>	<div>87,62</div> <div>Sr</div> <div>38 2 Stroncium</div>	<div>88,91</div> <div>Y</div> <div>39 2 Ittrium</div>	<div>91,22</div> <div>Zr</div> <div>40 2 Cirkónium</div>	<div>92,91</div> <div>Nb</div> <div>41 2 Niobium</div>	<div>95,94</div> <div>Mo</div> <div>42 2 Molibdén</div>	<div>98,91</div> <div>Tc</div> <div>43 2 Technécium</div>	<div>101,07</div> <div>Ru</div> <div>44 2 Ruténium</div>	<div>102,91</div> <div>Rh</div> <div>45 2 Ródium</div>	<div>106,4</div> <div>Pd</div> <div>46 2 Palládium</div>	<div>107,87</div> <div>Ag</div> <div>47 2 Ezüst</div>	<div>112,41</div> <div>Cd</div> <div>48 2 Kadmium</div>	<div>114,82</div> <div>In</div> <div>49 2 Indium</div>	<div>118,71</div> <div>Sn</div> <div>50 2 Ón</div>	<div>121,75</div> <div>Sb</div> <div>51 2 Antimon</div>	<div>127,60</div> <div>Te</div> <div>52 2 Tellúr</div>	<div>126,90</div> <div>I</div> <div>53 2 Jód</div>	<div>131,30</div> <div>Xe</div> <div>54 2 Xenon</div>														
P	6	<div>132,91</div> <div>Cs</div> <div>55 2 Cézium</div>	<div>137,33</div> <div>Ba</div> <div>56 2 Bárium</div>	<div>57-71</div>	<div>178,49</div> <div>Hf</div> <div>72 2 Háfnium</div>	<div>180,95</div> <div>Ta</div> <div>73 2 Tantál</div>	<div>183,85</div> <div>W</div> <div>74 2 Volfrám</div>	<div>186,21</div> <div>Re</div> <div>75 2 Rénium</div>	<div>190,2</div> <div>Os</div> <div>76 2 Ozmium</div>	<div>192,22</div> <div>Ir</div> <div>77 2 Iridium</div>	<div>195,09</div> <div>Pt</div> <div>78 2 Platina</div>	<div>196,97</div> <div>Au</div> <div>79 2 Arany</div>	<div>200,59</div> <div>Hg</div> <div>80 2 Higany</div>	<div>204,37</div> <div>Tl</div> <div>81 2 Tallium</div>	<div>207,2</div> <div>Pb</div> <div>82 2 Ólom</div>	<div>208,98</div> <div>Bi</div> <div>83 2 Bizmut</div>	<div>209</div> <div>Po</div> <div>84 2 Polónium</div>	<div>210</div> <div>At</div> <div>85 2 Asztácium</div>	<div>222</div> <div>Rn</div> <div>86 2 Radon</div>														
Q	7	<div>223</div> <div>Fr</div> <div>87 2 Francium</div>	<div>226,03</div> <div>Ra</div> <div>88 2 Rádium</div>	<div>89-103</div>	<div>261</div> <div>Rf</div> <div>104 2 Raterfordium</div>	<div>262</div> <div>Ha</div> <div>105 2 Hanium</div>	<div>263</div> <div>Unh</div> <div>106 2 Unnilhexium</div>	<div>262</div> <div>Uns</div> <div>107 2 Unnilseptium</div>	<div>265</div> <div>Uno</div> <div>108 2 Unniloctium</div>	<div>266</div> <div>Une</div> <div>109 2 Unnilennium</div>																							
<div>*Az elemek ideiglenes elnevezése</div> <div>– 104 Rf–Ratherfordium – 104 Ku–Kurtschatovium</div> <div>– 105 Ha–Hanium – 105 Ns–Nielsbohrium</div>																																	

f-elemek															
LANTANOIDÁK	138,91	140,12	140,91	144,24	145	150,4	151,96	157,25	158,93	162,50	164,93	167,26	168,93	173,04	174,97
	La 57 Lantán	Ce 58 Cérium	Pr 59 Praezodimium	Nd 60 Neodimium	Pm 61 Promethium	Sm 62 Szamárium	Eu 63 Europium	Gd 64 Gadolínium	Tb 65 Terbium	Dy 66 Diszprózium	Ho 67 Holmium	Er 68 Erbium	Tm 69 Túlium	Yb 70 Íterbium	Lu 71 Lutécium
AKTINOIDÁK	227,03	232,04	231,04	238,03	237,05	244	243	247	247	251	254	257	258	259	260
	Ac 89 Aktínium	Th 90 Tórium	Pa 91 Protaktínium	U 92 Urán	Np 93 Neptúnium	Pu 94 Plutónium	Am 95 Americium	Cm 96 Kúrium	Bk 97 Berkélium	Cf 98 Kalifornium	Es 99 Einsteinium	Fm 100 Fermium	Md 101 Mendeléviium	No 102 Nobélium	Lr 103 Laurencium

Vegyértékelektronok: a legnagyobb főkvantumszámú héj s és p állapotú elektronjai.

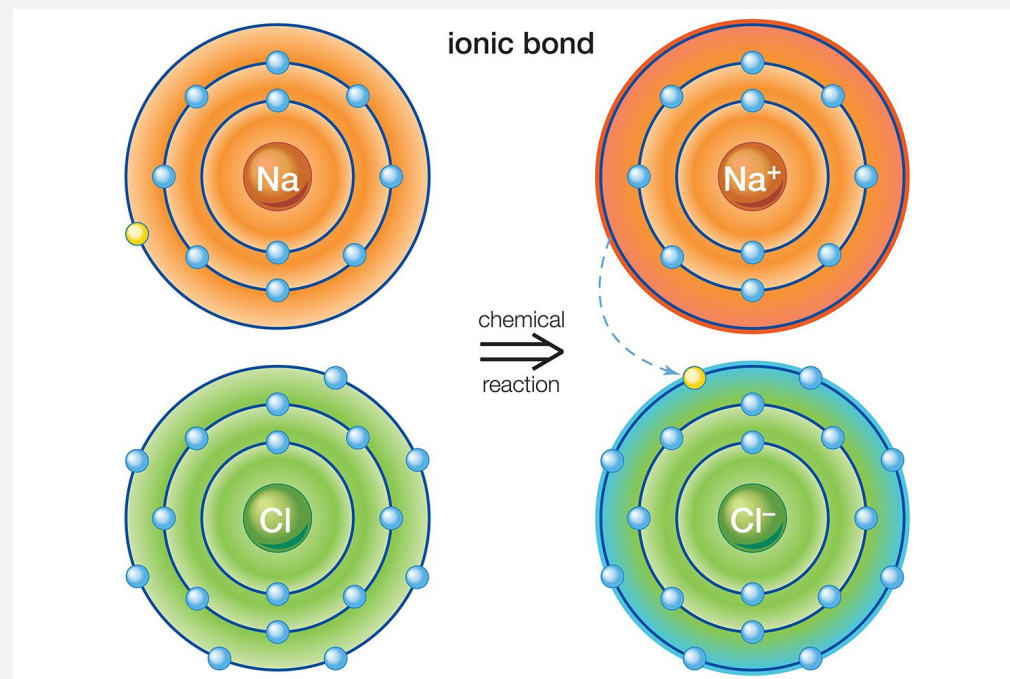
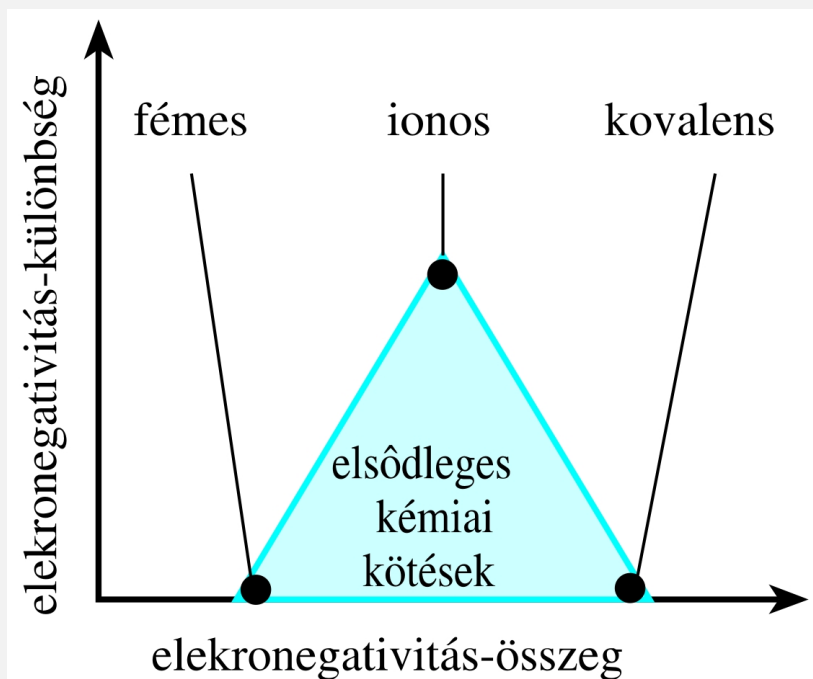

Elsődleges kémiai kötések

Kovalens kötés: molekulapályák alakulnak ki a vegyérték-elektronok között (kötőelektronok). Többatomos molekulák térszerkezetét (egyensúlyi kötéstávolságok, kötésszögek) a kötőelektronok atomi elektronállapotainak szimmetriája határozza meg. Tisztán kovalens kötés csak akkor alakul ki, ha a molekulában a pozitív és a negatív töltések súlypontjai egybeesnek. Ha ez nem teljesül, akkor az elektrosztatikus kölcsönhatás is szerepet játszik a kötés kialakításában.

Elsődleges kémiai kötések

Elektronegativitás (Linus Pauling): a semleges atomból előállított pozitív, illetve negatív ionok létrehozásához szükséges energiák abszolút értékeinek összege.

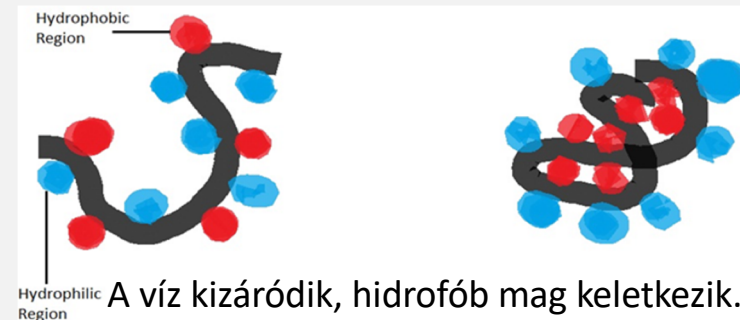
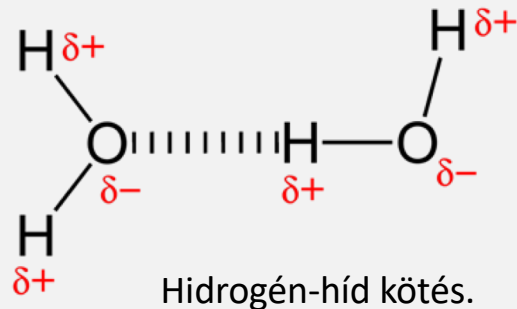
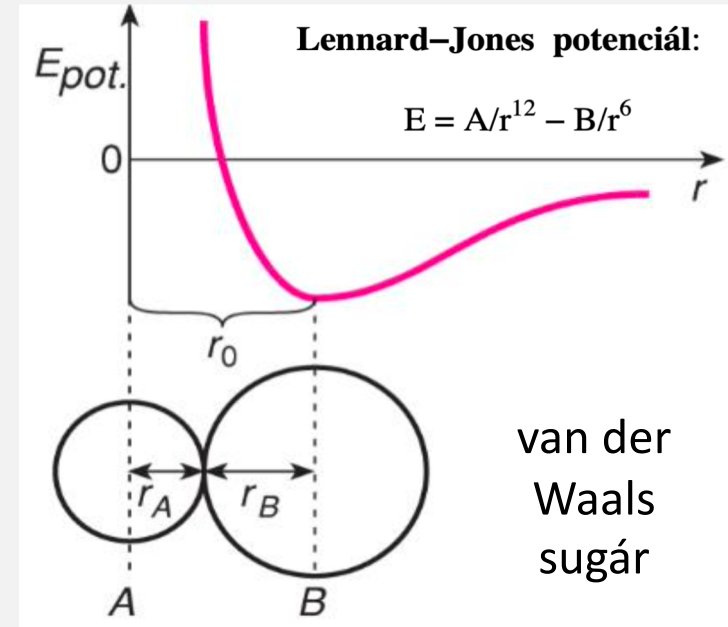
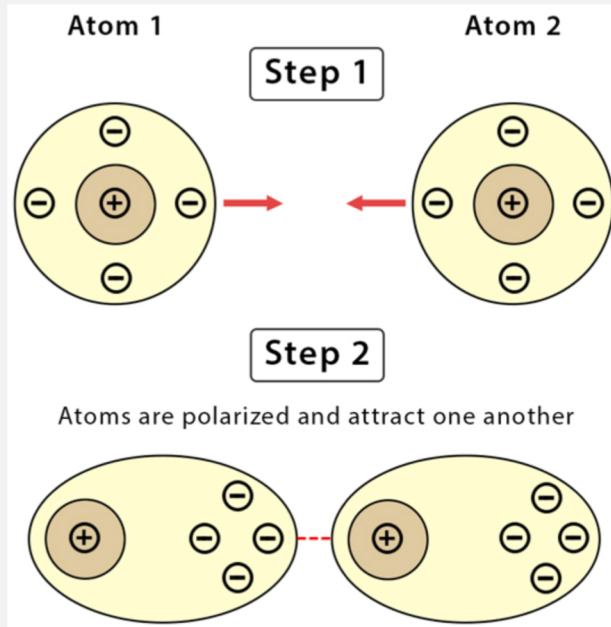
Ionos kötés: nagyon különböző elektronegativitású atomok között (pl. NaCl).

Fémies kötés: kristályos rendben elhelyezkedő fémionokat az egész rendszerre kiterjedő (delokalizált) vegyérték-elektronok tartják össze.

Másodlagos kölcsönhatások

dipólus-dipólus, van der Waals, H-híd, hidrofób
egy-két nagyságrenddel gyengébbek

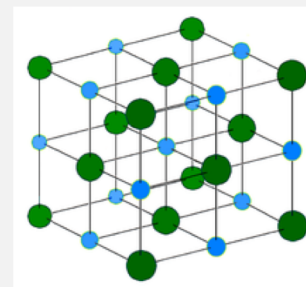
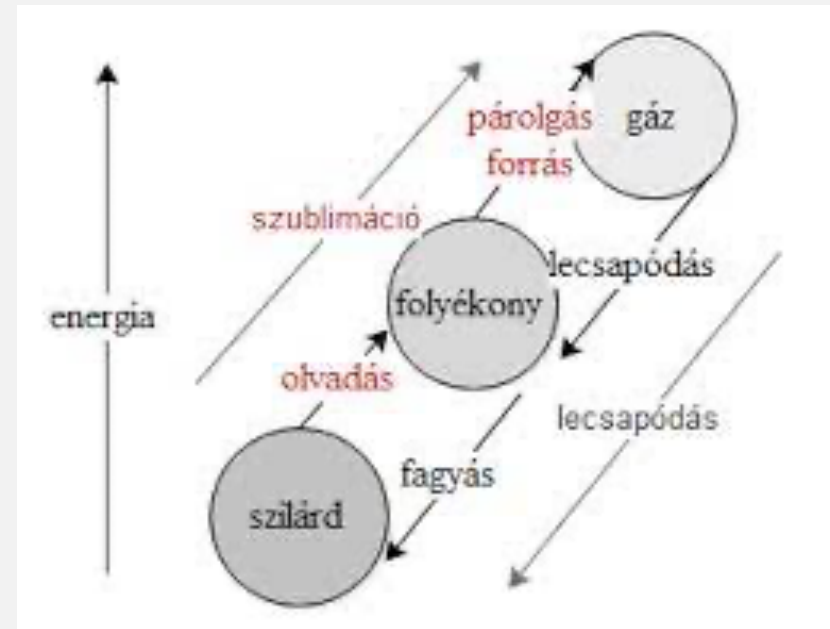

Halmazállapotok

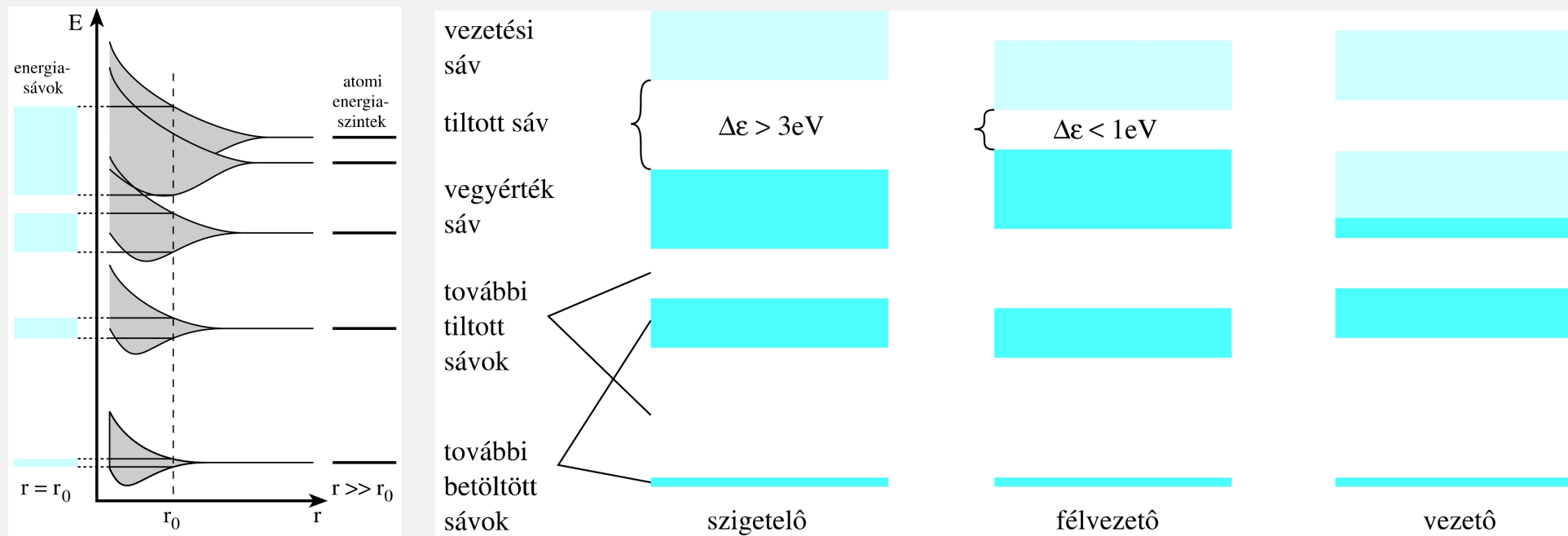
Gáz (légnemű): a gázcseppkék között ideális esetben nincs kölcsönhatás, csak rugalmasan ütköznek egymással és az edény falával.

Folyadék: a részecskék rövid hatótávolságú, nem irányított kölcsönhatásba lépnek, csak rövid távú rendezettség lehet, amely dinamikus természetű.

Kristályos anyagok: hosszú távú, periodikus rendezettség, anizotróp. A szerkezet az elemi cellák periodikus ismétlődésével felépülő térrács.

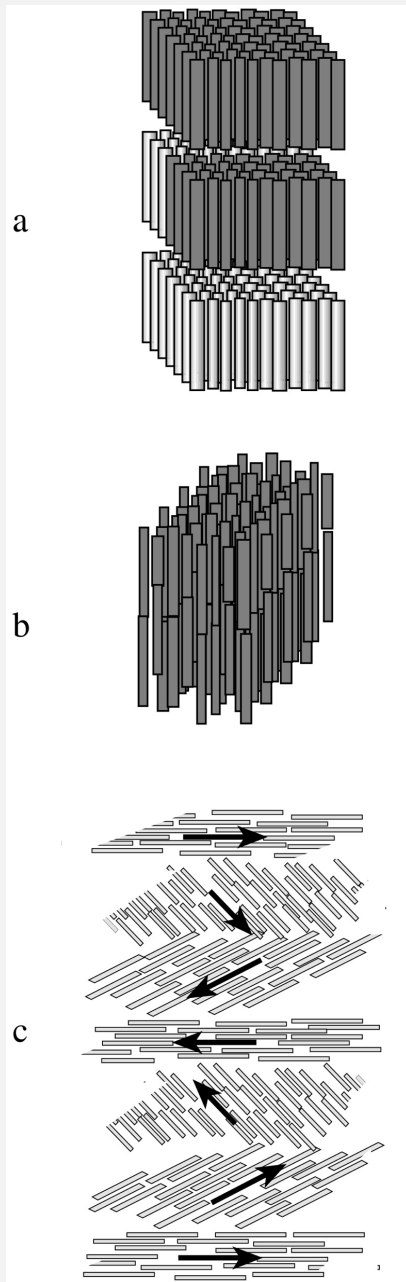
Kristályos anyagok sávszerkezete

Ha vegyértéksáv betöltött és a tiltott sáv széles (>3 eV), akkor az elektronok nem jutnak fel a vezetési sávba, a kristály szigetelő. Ha a tiltott sáv keskenyebb (~ 1 eV), akkor az elektronok egy része feljut a vezetési sávba, az ilyen kristályos anyag félvezető. Ha a vegyértéksáv csak részlegesen betöltött, akkor az anyag jól vezeti az elektromosságot.

Ha a tiltott sáv szélesebb ($>3,1$ eV), mint a látható fény fotonenergiája (1,5-3,1 eV), akkor a kristályos anyag átlátszó. A vezetők átlátszatlanok, mert a vegyértéksáv végéig folytonosan gerjeszthetők az elektronjaik (fémes kötés: delokalizált elektronok).

Folyadékkristályok

Mezomorf állapot: aszimmetrikus molekulák részben kristályos, részben folyadék jellegű kölcsönhatásokkal végbemenő szerveződése. **Transzlációs rend:** a molekulák tömegközéppontjai síkokat alkotnak, amelyekben a molekulák periodikusan helyezkednek el. **Orientációs rend:** a molekulatengelyek azonos irányban állnak.

a) **szmektikus** folyadékkristály: mindkét rendezettség jelen van

b) **nematikus** folyadékkristály: csak orientációs rend van

c) **koleszterikus** folyadékkristály: hasonló a nematikus állapothoz, de az egymás fölötti rétegek adott szöggel elfordulnak egymáshoz képest (csavart nematikus állapot).

Termotrop folyadékkristály rendezettsége a hőmérséklettől függ.

Liotrop folyadékkristályok rendezettsége a komponensek koncentráció-arányainak függvénye, például amfifil molekulák vízben spontán kettősréteget képeznek.

Kolloidok

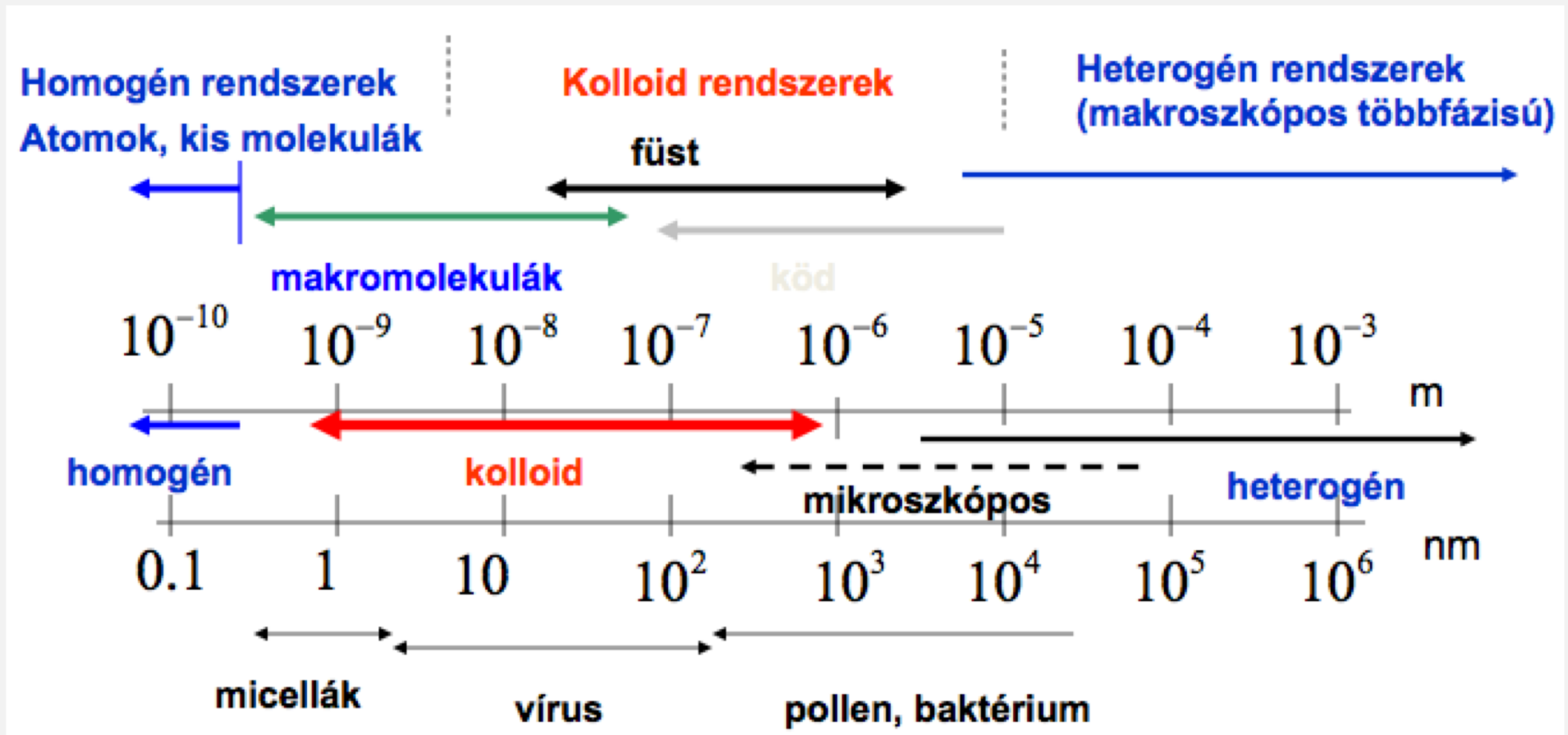
Két vagy több komponensből álló keverék két szélső állapotot vehet fel:

- az egyik komponens egyenletesen eloszlik a másikban (homogén rendszer, valódi oldat)
- a komponensek szétválnak (heterogén rendszer, fázisszeparáció)

Kolloid rendszer: az egyik komponens olyan asszociátumokat képez a másikban, amelyeknek valódi felülete van.

Biológiában fontos kolloidok: makromolekulás kolloidok (fehérjék, poliszaharidok) és asszociációs kolloidok (sejtmembrán).

Kolloid rendszerek mérete

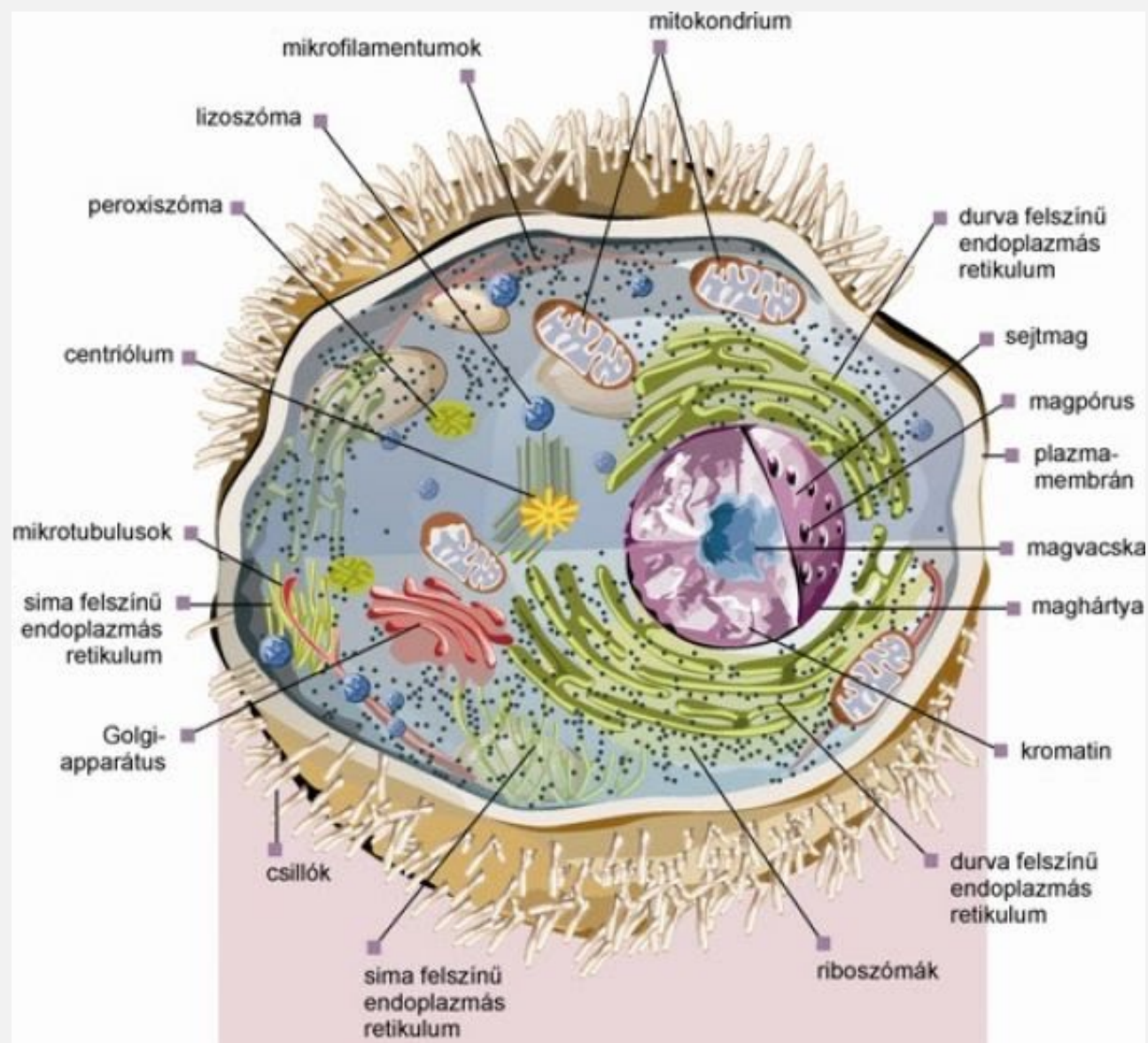

Bármilyen anyag kolloid állapotba hozható.

A kolloid állapot egy mérettől függő állapot, nincs kémiai összetételhez vagy anyagi tulajdonsághoz kötve.

Az élő anyag kolloid rendszer

Ellenőrző kérdések

atommodellek fejlődése

diszkrét energiaszintek

Franck-Hertz kísérlet

H atom spektruma

kvantumszámok

Pauli-elv, Hund-szabály

kötéstípusok

gáz, folyadék, szilárd állapot

folyadékkristályok

kolloidok

Kapcsolódó fejezetek:

Damjanovich, Fidy, Szöllősi: Orvosi Biofizika

I. fejezet

1.1.1	3.1.1
1.1.2	3.2.1
1.2.1	3.3.1
1.2.2	3.3.2
1.3.1	3.3.3
1.3.3	3.4.1
1.4.1	3.4.2
1.4.2	4.1.1
1.4.3	4.1.2
2.1.1	4.1.3
2.1.2	
2.1.3	
2.1.4	
2.1.5	